

К. Е. ШУМОВСЬКА

Н. Г. ЧАЙКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ПОДІЛЛІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30), с. 54–57

Проаналізовано проблему становлення Магдебурзького права на Поділлі, його вплив на формування органів місцевого самоврядування в українському суспільстві й державі.

Упродовж століть на Хмельниччині випробувались різні моделі місцевого самоврядування, змінювались його базові принципи та засади. Питання муніципальної влади і дотепер залишається одним із пріоритетних, оскільки подальший розвиток України вимагає посилення демократичних процесів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і, зокрема, вдосконалення форм державного управління та місцевого самоврядування.

Для глибокого і всебічного осмислення та розуміння історичного поняття самоврядування слід звернутись до його коренів. У сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі немає єдиного ставлення до цього поняття. Так, у збірнику, підготовленому колективом Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем міста, визначення місцевого самоврядування спирається на його конкретні базові принципи. Місцеве самоврядування, на думку авторів, — це гарантоване державою право та реальна здатність певних територіальних громад або їхніх об'єднань самостійно чи через обрані органи та призначених ними посадових осіб, які виконують рішення цих органів, вирішувати питання місцевого значення в інтересах жителів у межах Конституції та чинного законодавства держави [8, 61].

Більшість дослідників ведуть відлік українського місцевого самоврядування, як першої форми публічної влади і соціального феномену, з часів Київської Русі або навіть з часів родоплеменно-військової демократії і запровадження Магдебурзького права.

Аналізуючи наукові доробки вітчизняних фахівців у цій галузі, можна зазначити, що проблема становлення Магдебурзького права на Поділлі залишається малодослідженою, оскільки про-

тягом тривалого періоду часу існував обмежений доступ до архівних матеріалів за межами України. Зокрема, цінний матеріал, що стосується міст і сіл Хмельниччини, виявлено в Польщі. У 2011 р. ці документи передані в місто Краків для опрацювання та перекладу.

На думку більшості дослідників, Магдебурзьке право було формою своєрідної зовнішньої політичної колонізації, економічної експансії та знаряддям католизації українського населення з боку європейських держав. М. Владимирський-Буданов зазначав, що самоврядування міст стало основною причиною їх політичного занепаду. Час надання магдебургії, за словами В. Антоновича, був періодом занепаду обштинного ладу в кожній області; Магдебурзьке право було вироблене на чужому ґрунті, і його ідеї механічно переносилися в Україну, а тому не могли бути повністю засвоєні й сприйняті мешканцями українських міст. Ідея чужорідності Магдебурзького права для українських міст і відірваності міста від землі через запровадження елементів магдебургії була підхоплена М. Грушевським [1, 259].

Проте сучасні дослідники не завжди настільки категоричні у своїх судженнях. Вони вважають, що, попри ці недоліки, Магдебурзьке право все ж залишило помітний слід у суспільному та політичному житті. Воно надавало міському самоврядуванню ряд демократично-правових переваг: сприяло виділенню міського населення в окремий суспільний стан, позитивно впливало на формування правової культури, давало право на демократичний порядок обрання міської влади, закріплювало податковий і судовий імунітет, право власності на землю, пільги для ремесел і торгівлі та ін. Зрештою, це було одним із найважливі-

ших факторів інтеграції українського суспільства в європейську цивілізацію.

Та незважаючи на значне розходження в поглядах фахівців із зазначеної теми, проблема становлення Магдебурзького права в Україні залишається актуальною та потребує більш глибокого переосмислення в контексті нових викликів, що постають перед сучасною українською державою.

Магдебурзьке право виникло у Німеччині у XII ст. Правовою основою став привілей архієпископа Віхмана 1188 р. Протягом XII–XIII ст. Магдебурзьке право поширилось на німецькі землі, територію Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини. У кінці XIII – на початку XIV ст. воно почало запроваджуватись на українських землях, що входили до складу Галицько-Волинської держави. Першим з відомих на сьогодні привілеєм про надання Магдебурзького права українським містам став привілей останнього Галицько-Волинського князя Юрія II Тройденевича м. Сянок у 1339 р. З кінця XIV ст. це право поширилось на Поділля, Волинь, Київщину, а в XVI ст. – на Лівобережну Україну [4, 121].

За часів Литовської держави на Поділлі було впроваджене місцеве самоврядування у вигляді так званого Магдебурзького права, яке надавалось уставними грамотами великих князів литовських.

Лише за період 1572–1647 рр. українським містам і містечкам було видано 50 таких грамот [3, 57].

Магдебурзьке право надавалося 1374 р. Кам'янцю-Подільському, 1431 р. – Полонному, 1455 р. – Бакоті, Зінькову, Смотричу, 1458 р. – Ярмолинцям, 1466 р. – Летичеву, 1543 р. – Старій Синяві, 1584 р. – Фельштині (нині Гвардійське), 1583 р. – Ляхівцям, 1592 р. – Дунаївцям, 1593 р. – Меджибожу, 1600 р. – Новоколястинову, 1614 р. – Деражні [7, 117].

Кам'янець-Подільський належить до числа руських міст, які мали повне Магдебурзьке право, яким переважно користувалися тільки поляки і німці. Все інше населення опинилося в невідгідному для себе становищі і почало виселятися з міста.

У 1374 р. князь Юрій Коріатович вирішив якнайшвидше заселити Кам'янець, тому відвів для міста близько двохсот ланів землі і звільнив поселенців на 20 років від платежів за цю землю, також надав право самосуду перед радцями; призначався суд сумісний для вирішення спору між князем, землянином чи дворянином, з одного боку, і міщанином – з іншого.

З 1385 р. столицею Поділля став Кам'янець [7, 107].

Свій міський устрій Кам'янець-Подільський запозичив зі Львова, так зване “Львівське право” [5, 13].

Згідно з Магдебурзьким правом влада належала виборному магістрату, який поділявся на дві колегії – Раду (адміністративний орган) і Лаву (судовий орган). У невеликих містах та містечках колегії діяли неподільно. Так, у Кам'янці магістрат майже не ділився на колегії, а правив у повному складі. Тут були три окремі національні юрисдикції – українська, польська і вірменська [2, 59]. Раду очолював бургомістр, Лаву – війт [7, 117].

У королівських містах посада війта була виборною або спадковою, у приватних містах війта призначали його власники. До появи магістратів війт був головною владою в місті. Він керував судом лавників, який вів цивільні і карні справи. Проте з виникненням магістратів війту підпорядковувалась тільки судова справа.

Так, згідно з архівними матеріалами Магдебурзького права війт повинен був мати “страх Божий, правду, мудрость, расторопность, умеренность и милость для всех равную, знание прав, важность и должен судить без пристрастия, без гнева, ненависти, милости, приязни и даров для того, что посулы заслеплют и самого мудрого человека глаза”.

Суворі вимоги ставилися й до бургомістрів. В історичних хроніках зазначено, що обирати слід людей “добрых, расторопных, оседлых, не весьма богатых и не убогих, среднего имени для того, что богатые обывкли утесняют, а среднейшие, способнейшие общенародные дела в собственный пример приводит, и для того должны они быть всегда в долгу доброй славы, справедливость и правду сохраняющие, ласкательства и злости не имеющие, в словах и поступках достаточны, не пьяницы, не двуязычники, не блазневаты, не сорливы” [6, 10].

Місьцеве самоуправління часто порушувалося воеводами, старостами, володарями міст на користь євреїв, католицьких монастирів, костьолів, релігійних чиновників.

Магдебурзьке самоуправління передбачало такі державні повинності для жителів міст, а саме: 1) охорона та захист укріплень міста; 2) утримання та будівництво міських фортець, постачання їх боєприпасами; 3) охорона кордонів своїх земель, організація спостережних пунктів; 4) перевозка, утримання, обслуговування великокняжих службових осіб; 6) сплата податі князю та старості.

У багатьох містах військова повинність замінювалась грошовими і натуральними внесками. У 1654 р. міщани Смотрича змушені були платити значний чинш від будинків і земель, що були в їхньому користуванні (подомне і поземельне), податок на право куріння, вина і пива (варове і слодове), давали осеп (данина зерном натурою), капцизу (податок на право продажу птиці), помирне і мостове (за продаж хліба, користування мостами). На оборону міста збирались податки з усіх видів міського виробництва.

Магдебурзьке право гарантувало певною мірою самостійність міст, але разом з тим визначало значну частку міських доходів і повинностей на користь укріплень та їх озброєння. При цьому було важко розмежувати міське самоуправління і владу старости як начальника фортеці. Адже в грамотах на Магдебурзьке право міста вважались урядом як укріплення.

Навколо міст будувалися дерев'яні та кам'яні фортеці, насипалися оборонні вали. Міцними фортецями став Кам'янець-Подільський, Зіньків, Сатанів, Ізяслав, Меджибож та ін. Переважна більшість міст Поділля і Волині належали польським магнатам. Вони стали не лише оборонними, а й релігійними та ремісничими центрами України.

Найбільшими містами-центрами внутрішньої торгівлі того періоду були Гусятин, Дунаївці, Новокостянтинів, Проскурів, Чорний Острів, Летичів, Ушиця, Зіньків, Ямпіль. Ярмарки відбувались у переддень релігійних свят, супроводжувалися різноманітними світськими і видовищними заходами.

У Полонному відбувалось 18 щорічних ярмарків, у Кам'янці-Подільському — 16, у Проскурові — 13, у Ярмолинцях — 8, у Летичеві — 6. Великі ярмарки проходили у Старокостянтиніві, Летичеві, Китайгороді, Ушиці, Шепетівці, Ізяславі та ін.

Торгували хлібом, худобою, медом, воском, рибою, ремісничими виробами, а також товарами, привезеними з Росії, Волощини, Угорщини, Туреччини, Греції та інших країн [7, 113].

Магдебурзьке право встановлювало порядок діяльності об'єднань купців, ремісничих цехів. У місті Полонному, наприклад, діяли ткацький, гончарний, шевський, ковальський, кушнірський та інші цехи, мідний, борошномельний, молотильний, винокурний, пивний, цегельний, каретний, паркетний, глиноземний, шкіряний та інші заводи [9, 151].

Історія існування Магдебурзького права на Поділлі є досить повчальним моментом для сучасного етапу формування й поглиблення прин-

ципів народовладдя та муніципальних структур у контексті розвитку муніципальної влади, а саме:

1. Магдебурзьке право неможливо застосовувати в повному обсязі. Доцільним є використання лише окремих елементів німецького самоуправління з урахуванням місцевих умов.
2. Міське самоврядування має відкидати станний характер управління. Адже Магдебурзьке право спричинило в українських містах економічну нерівність членів місцевої громади.
3. Слід докорінно змінити практику зосередження самоврядування та виконавчої влади в руках однієї особи та наближених до неї привілейованих осіб.

Варто також зазначити, що Магдебурзьке право — це інститут свого часу, який не є досконалим (маємо на увазі відсутність чіткого поділу влади та взаємного підпорядкування установ самоуправління, що існували). Незаперечною є позитивна роль запровадження Магдебурзького права в Кам'янці-Подільському, яка відобразилась у швидкому піднесенні економічного добробуту міста. Але з часом цей інститут пережив себе, почав втрачати своє значення для розвитку міста. Далось взяти юридичне закріплення релігійної, національної нерівності у правах громадян, а також внутрішні суперечності у муніципальному самоуправлінні. Тому вкінці XVIII ст. Магдебурзьке право як інституція втрачає своє значення, а після входження Поділля до складу Російської імперії ліквідується як таке постановою Миколи I у 1831 р.

Література

1. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія / Відп. ред. М. О. Баймуратов. — К.: Юрид. думка, 2010. — 656 с.
2. Гамоля Н., Кадомська М. Всякому городу нрав і права // Галицькі контракти. — 2005. — № 35. — С. 58–61.
3. Камінська Н. В. Міське самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: Навч. посіб. — К.: КНТ, 2010. — 232 с.
4. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело рецепції римського права в Україні // Право України. — 2007. — № 8. — С. 121–125.
5. Кушнір Л. Б. Магдебурзьке право в межах сучасної Хмельниччини // Літопис Хмельниччини: Краєзнавчий зб. — Хмельницький, 2004. — С. 12–16.
6. Міське самоврядування в столиці України / За заг. ред. О. М. Невельова. — К., 2000. — С. 10.

7. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баюк М. І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність: Монографія / За заг. ред. В. А. Смолія, П. Я. Слободянюка. — Хмельницький, 2005. — 399 с.

8. Павко А. Мати "страх Божий, правду, мудрость, расторопность, умеренность и милость для всех равную ..." // Віче. — 2006. — № 9–10. — С. 61–64.

9. Слободянюк П. Я. Соціальні аспекти магдебурзького права на Хмельниччині // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 148–151.

Підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування можливе завдяки переосмисленню значення Магдебурзького права на Поділлі, а також врахуванню міжнародного і вітчизняного досвіду з цієї проблеми. Адже це ще один крок на шляху до розвитку та посилення демократичних процесів у всіх сферах життєдіяльності суспільства і, зокрема, вдосконалення форм державного управління та місцевої влади в Україні.

Повышение эффективности работы органов местного самоуправления возможно благодаря переосмыслению значения Магдебургского права на Подолье, а также учитывая международный и отечественный опыт по данной проблеме. Ведь это еще один шаг на пути к развитию и усилению демократических процессов во всех сферах жизнедеятельности общества и, в частности, усовершенствования форм государственного управления и местной власти в Украине.

Improving the efficiency of local governments is possible by the reconsideration of the value of Magdeburg Right on Podillya, and also considering international and domestic experience with this problem. Because it is an another step towards the development and strengthening of democratic processes in all spheres of society and improving forms of governance and local authorities in Ukraine, in particular.

Надійшла 1 червня 2011 р.